
У КРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА СПРАВА В ПОДІЯХ

DOI: 10.37068/evu.11.7

30-річчя відновлення діяльності НТШ в Україні (здобутки в царині енциклопедистики)

Роман Кушнір, Андрій Фелонюк
*Наукове товариство імені Шевченка,
Львів, Україна*

Резюме: У статті в загальних рисах окреслено періодизацію діяльності Наукового товариства імені Шевченка, починаючи від 1873 року. Особливу увагу звернено на новітній період, пов'язаний із відновленням у 1989 році Товариства в Україні. Висвітлено видавничу діяльність Наукового товариства імені Шевченка в новітній період, зокрема, схарактеризовано її енциклопедичний напрям (згадано про «Енциклопедію українознавства», «Енциклопедію української діаспори», «Енциклопедію Сучасної України» та «Енциклопедію НТШ»).

Ключові слова: Наукове товариство імені Шевченка, НТШ, «Енциклопедія українознавства», «Енциклопедія НТШ», «Енциклопедія української діаспори», «Енциклопедія Сучасної України».

30th anniversary of the restored in Ukraine Shevchenko Scientific Society activities (achievements in the encyclopedic area)

Roman Kushnir, Andrii Feloniuk
*Shevchenko Scientific Society,
Lviv, Ukraine*

Abstract: The periodization of activity by the Shevchenko Scientific Society since 1873 is highlighted in the article. Much attention is paid to the recent period associated with the restoration of the Society in 1989 in Ukraine. The publishing by the Shevchenko Scientific Society in the recent period is covered; particularly the works like The Encyclopedia of Ukraine, The Encyclopedia of the Ukrainian Diaspora, The Encyclopedia of Modern Ukraine, and The Encyclopedia of the Shevchenko Scientific Society are described.

Keywords: Shevchenko Scientific Society, Encyclopedia of Ukraine, Encyclopedia of the Ukrainian Diaspora, Encyclopedia of Modern Ukraine Encyclopedia of the Shevchenko Scientific Society.

Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) – найдавніше наукове громадське товариство в Україні. Воно й сьогодні залишається інтелектуальним осередком всеукраїнського масштабу, уособлюючи тяглість національної наукової традиції, започаткованої 145 років тому. У бездержавний період історії України Товариство відіграло величезну роль в утвердженні здобутків українців, особливо на українознавчих ділянках наукового знання, що асоціюються насамперед з іменами М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка, В. Кубійовича та інших подвижників. Плідна наукова робота принесла Товариству широке визнання в науковому світі. Його членами були вчені з усієї території України, завдяки чому діяльність НТШ стала важливим фактором соборності, а протягом останніх 30 років – і духовно-інтелектуального відродження України.

В історичному розвитку Наукового товариства виділяють п'ять історичних етапів [Романів, Грицак].

1. НТШ 1873–1892 років: заснування як літературного товариства у Львові з ініціативи громадських діячів Наддніпрянщини і Галичини (О. Кониський, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Бучинський, О. Огоновський, К. Сушкевич, Є. Желехівський та ін.) і за фінансової підтримки меценатів.
2. НТШ 1892–1913 років: трансформація Товариства у наукову інституцію, основну роль у здійсненні якої зіграли О. Кониський і О. Барвінський [Барвінський]. Наукова діяльність концентрувалася в історично-філософській, філологічній та математично-природописно-лікарській секціях. Це період злету НТШ як наукового осередку. Впродовж зазначених років відбувся потужний розвиток науки українською мовою та вивчення національного життя у різних його виявах. Формування української наукової термінології, обґрунтування окремішності української мови на східнослов'янському мовному ґрунті – одні з найважливіших здобутків, отриманих того часу, що заклали теоретичні й прак-

- тичні наукові підвалини для перетворення українців у політичну націю.
3. НТШ 1914–1944 років: спад наукової та видавничої діяльності товариства (у зв'язку з об'єктивними політичними причинами, передусім Першою і Другою світовими війнами) та ліквідація НТШ у 1940 р. Від 1941 до 1944 рр. НТШ – у спробах відновити свою діяльність, діяло напівлегально. У цей час члени товариства активно емігрували за кордон. З відновленням радянської влади у Львові 1944 р. наукова організація припинила будь-яку діяльність. Разом з тим це період найактивнішої співпраці НТШ з Академією наук (тоді – ВУАН) [Винар, с. 119–161].
 4. НТШ 1947–1989 років: відродження й розвиток української науки в еміграції. У 1947 р. НТШ було відновлено в Німеччині, згодом відділи НТШ з'явилися у США, Канаді, Австралії. Від 1951 р. головний офіс НТШ з Німеччини перенесено до Франції (м. Сарсель). Європейський осередок НТШ спеціалізувався головню на енциклопедичних проектах, і його керівник В. Кубійович об'єднав навколо «Енциклопедії українознавства» більшість науковців-емігрантів, перетворивши Сарсель на центр енциклопедичного українознавства. У 1949–1952 рр. за редакцією В. Кубійовича видано предметну частину енциклопедії (ЕУ-1) (1963 і 1971 рр. з'явився її англомовний варіант у 2-х томах), а від 1953 до 1989 рр. тривала науково-редакційна робота над алфавітною (словниковою) частиною в 10-ти томах (ЕУ-2), гасла до якої писали близько 200 фахівців. Спільно з Канадським інститутом українських студій підготовлено «Encyclopedia of Ukraine» у 5-ти томах (1984–1993, співредактор Д. Гусар-Струк). З метою інформування наукової громадськості про стан підготовки енциклопедії та загалом діяльність Товариства виходили «Вісті НТШ в Європі», «Бюлетень Головної Ради НТШ» та «Вісті з Сарселю». Європейський осередок НТШ активно контактував з громадами Америки, Європи, Австралії задля створення комітетів сприяння видання ЕУ.
 5. НТШ сьогодні (від 1989 р.): відновлення НТШ в Україні. Зусиллям ініціативної групи вчених із різних наукових інституцій та громадських організацій 21 жовтня 1989 р. було відновлено НТШ у Львові. В організаційному процесі брали участь О. Романів, О. Купчинський, Р. Кучер, Я. Грицак, Я. Підстригач, Є. Гладишевський, Р. Лубківський, Л. Крушельницька, В. Панасюк, Ф. Стеблій, І. Юхновський та ін. На сучасному етапі НТШ функціонує з метою сприяння збагаченню духовної та матеріальної культури українського народу, його національному відродженню та розбу-

дові Української державності. Основна сфера діяльності – українознавчі дослідження в царині гуманітарних, природознавчих і точних наук, а також співпраця та координація своєї діяльності з крайовими НТШ. Голови Товариства в зазначений період – Олег Романів (1989–2005), Олег Купчинський (2005–2014) та Роман Кушнір (від 2014 р.). Крайові товариства НТШ продовжують працювати у США, Канаді, Західній Європі, Австралії, від 1994 р. – також у Польщі та Словаччині, а від 2011 р. – у Швейцарії (на жаль, діяльність крайових товариств сьогодні занепадає, що пов'язано передусім із кризою культурного життя українців у діаспорі). Від 1996 р. НТШ в Україні має територіальні відділення, зокрема у Вінниці, Дніпрі, Донецьку, Дрогобичі, Івано-Франківську, Києві, Кропивницькому, Коломиї, Косові, Луцьку, Рівному, Сімферополі, Сумах, Тернополі, Ужгороді, Харкові, Черкасах, Чернівцях, на Луганщині (міський і обласний – Слобожанський). Найактивніші з них – Тернопільський, Івано-Франківський, Черкаський та Донецький, які розвивають науково-видавничу діяльність.

Варто наголосити на високій видавничій активності, здійсненій за період відновлення НТШ в Україні. Від 1990 до 2018 рр. Товариство опублікувало понад 800 назв книжок. У 1990 р. за редакцією О. Купчинського знову почали виходити «Записки НТШ» у Львові (станом на 2019 р. видано 51 том, від 221 до 271), продовжено друк «Хроніки НТШ», у 1991 р. започатковано часопис «Вісник НТШ» (станом на 2019 р. опубліковано 61 число), у 1997 р. – «Праці Наукового товариства ім. Шевченка», де оприлюднюють результати досліджень у галузі природознавчих і точних наук (нині 54 томи), у 2001 р. – «Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка» (44 томи). У серії «Українознавча наукова бібліотека НТШ» виходять монографії, а в серії «Мемуарна бібліотека НТШ» – спогади. У межах серії «Збірник секцій і комісій НТШ» регулярно виходять друком «Лікарський збірник» (від 1992 р.), «Фізичний збірник» (від 1993 р.), «Львівські хімічні читання» (від 1995 р.), «Історія української географії» (від 2000 р.), «Постаті українського землезнання» (від 2002 р.), «Математичний вісник НТШ» (від 2004 р., 14 т.) та ін. В «Історичних джерелах» публікують збірки документів і матеріалів. Інші видавничі серії: «Праці сесій, конференцій, симпозіумів, “круглих столів” НТШ», «Визначні діячі НТШ», «Архівні джерела».

Окремий напрямок видавничої діяльності – енциклопедистика. У 1993–2003 рр. перевидано «Енциклопедію українознавства» в 11 томах. Між іншим, 11-й том ЕУ готувався вже в новітній період діяльності НТШ і був опублікований 1995 року. Значний внесок у його підготовку здійснив Комітет з науки і культури для зв'язків з українцями за кордо-

ном при Академії наук України. Прикметно, що ЕУ охоплює лише українознавчий матеріал, на відміну від схожих універсальних видань, як «Українська загальна енциклопедія» та «Українська радянська енциклопедія». Дотримуючись об'єктивності й наукових методів у викладі статейних матеріалів, редакція й автори ставили на перший план український погляд на своє минуле, суспільні процеси, культуру тощо, особливо в тих питаннях, які науковці інших країн, зокрема радянські, часто висвітлювали в антиукраїнському дискурсі [Яцків, Железняк, с. 6].

2012 р. спільно з Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України розпочато видання «Енциклопедії НТШ» за редакцією О. Купчинського (наразі опубліковано 3 томи на літери «А–Г»). Енциклопедія про НТШ – це багатотомне видання, мета якого – показати роль Товариства в історії України і Європи, розкрити основні наукові проблеми, над якими працювало і працює НТШ, наголосити на досягненнях і відкриттях науковців у різних ділянках науки. Ці питання мають бути розглянуті не ізольовано, а на широкому тлі суспільно-політичного та культурно-освітнього розвитку України і Європи. Енциклопедія репрезентує цілісний і багатовимірний образ інституції: її місію, завдання, структуру, основні видання, персоналії та установи. За своїм змістом пропоноване видання є істотним доповненням наукових знань про Україну [Купчинський, с. 27].

Американське крайове товариство НТШ готує «Енциклопедію української діаспори» за редакцією В. Маркуся, Д. Маркусь та О. Поповича. Нині видано 3 книги про діаспору в США та четвертий том про діаспору в Австралії, Азії, Африці. Укладачі енциклопедії під поняттям «українська діаспора» розуміють як вихідців з українських земель (разом з їхніми нащадками), розпорошених по різних країнах і континентах в результаті еміграції, так і українців, що живуть на етнічних українських землях, що нині належать до інших держав, сьогодні це суміжні з Україною території. До діаспори зараховують і тих людей, які й не вважають уже себе українцями (наприклад, згідно з опитуванням під час перепису населення), проте достовірно відомо, що вони мають українське походження. Зрештою, у цьому виданні до діаспори віднесено і тих осіб, які генетично жодним чином не пов'язані з Україною, та мають стосунок до неї своєю результативною справою [Іщенко, Савченко, 123].

Для Західноєвропейського осередку НТШ у 1990-х роках енциклопедична діяльність залишалася пріоритетною. Після завершення словникової ЕУ-2 та видання «Encyclopedia of Ukraine», яка від 2001 року представлена у вигляді онлайн-енциклопедії, у світ вийшов додатковий 11-й том ЕУ-2 (1995), почалася праця над франкомовною «Encyclopédie de l'Ukraine» у 3-х томах, яка, проте, так і не була завершена через фінансові труднощі.

Як продовження ЕУ-2 у середині 1990-х років голова НТШ в Європі А. Жуковський зніціював новий енциклопедичний проект – багатотомну «Енциклопедію Сучасної України» (ЕСУ). Його ідею підтримали голова материнського НТШ, член-кореспондент НАН України О. Романів, академіки НАН України І. Дзюба, М. Жулинський, Я. Яцків. Починаючи від 1996 року, НАН України (через Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України, а згодом Інститут енциклопедичних досліджень на чолі з М. Железняком) проводить величезну науково-організаційну роботу, результатом є 20 опублікованих томів ЕСУ із 30-ти запланованих). ЕСУ – «алфавітна загальна енциклопедія про Україну в особах, інституціях, поняттях, що охоплює всі сфери буття держави – від географічного положення, природи, історії, політичного устрою, економіки, науки, літератури до спорту й молодіжних субкультур (висвітлює Україну від 19 ст. до наших днів)» [Железняк, с. 5].

Підсумовуючи, зазначимо, що нині НТШ є вагомою всеукраїнською науково-видавничою інституцією, яка активно спрямовує свої зусилля на вивчення національної спадщини й примноження наукових ідей.

ЛІТЕРАТУРА

- Барвінський О. Про заснування і дотеперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові. *Записки НТШ*. 1892. Т. 1. С. 209–212.
- Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892–1934. Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське історичне товариство, 2006.
- Железняк М. Г. «Енциклопедія Сучасної України»: історія, сучасний стан та перспективи. *Енциклопедичний вісник України*. 2009. Вип. 1. С. 5–13.
- Іщенко О. С., Савченко О. В. Про Енциклопедію української діаспори. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ: Академперіодика, 2015. Вип. 12. С. 132–135.
- Купчинський О. Передмова. *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*. Київ; Львів; Тернопіль: Терно-граф, 2012. Т. 1. С. 7–36.
- Романів О., Грицак Я. НТШ: Етапи діяльності. *Вісник АН УРСР*. 1990. № 3. С. 69–76.
- Яцків Я., Железняк М. Переднє слово. *З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства»* / Відп. ред. М. Железняк; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. С. 6–8.

REFERENCES

- Barvynskiy, O. (1892). Pro zasnuvannia i doteperishnii rozvytok tovarystva im. Shevchenka u Lvovi [About establishing and development of Shevchenko Society in Lviv till present time]. *Zapysky NTSH*, 1, 209-212 [in Ukrainian].
- Ishchenko, O. S. & Savchenko, O. V. (2015). Pro Entsyklopediiu ukrainskoi diaspory [On The Encyclopedia of the Ukrainian Diaspora]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori* (Vol. 12, pp. 132-135). Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
- Kupchynskiy, O. (2012). Peredmovna [Foreword]. *Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. Entsyklopediia* (Vol. 1, pp. 7-36). Kyiv, Lviv, Ternopil: Terno-Graf [in Ukrainian].
- Romaniv, O., Hrytsak, Ya. (1990). NTSH: Etapy diialnosti [Shevchenko Scientific Society: Stages of activities]. *Visnyk of Academy of Sciences of UkrSSR*, 3. 69-76 [in Ukrainian].
- Vynar, L. (2006). *Mykhailo Hrushevskiy i Naukove tovarystvo im. Shevchenka. 1892–1934 [Mykhailo Hrushevskiy and The Shevchenko Scientific Society. 1892–1934]*. New-York, Drohobych, Lviv: Ukrain-ske istorychne tovarystvo [in Ukrainian].
- Yatskiv, Ya., Zhelezniak, M. (2018). Perednie slovo [Foreword]. In M. H. Zhelezniak (Ed.), *From the backstage work on The Encyclopedia of Ukraine* (pp. 6-8). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M. H. (2009). Encyclopedia of Modern Ukraine: history, current state and prospects. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 1, 5-13 [in Ukrainian].